

Fjellregionens krigs- og okkupasjonshistorie 1940-45

Når vi i år 2000, ved inngangen til et nytt årtusen feiret 9. april 1940, var det 60 år siden landet vårt brutalt ble angrepet av en fremmed makt og dermed mot vår vilje ble trukket med i den siste verdenskrigen. Både krigshandlingene våren 1940 og de 5 lange og harde okkupasjonsårene etterpå fram til fredsvåren 1945, rammet også fjellregionen sterkt. Perioden 1940-1945 vil derfor i vår historie bli stående som ett av de mest dramatiske og skjebnesvangre tidsskille her som ellers i landet vårt. Det er derfor viktig, særlig for nye generasjoner, å ta vare på de erfaringer vi fikk i denne skjebneperioden for land og folk.

Os-gardene i brann etter kampene 2. mai 1940. Foto: Trygve Aas. (Repro MiNØ 29616).

Da det nå tar til å tynnes ut i rekke-
ne av de som selv opplevde denne spe-

sielle tidsperioden, er det særlig viktig å ta vare på den dokumentasjon som kan framskaffes om det som hendte den gang. Med dokumentasjon i den forbindelse mener jeg en helhetlig oversikt og framstilling av det som hendte i regionen i denne tida. Her vil nok den skriftlige framstillingen av krigs- og okkupasjonshistorien i bøker og andre skrifter utgjøre hovedtyngden. I tillegg vil museale samlinger av bevaringsverdige gjenstander og utstyr fra krigs- og motstandskampen samt markering ute i terrenget av spesielt viktige hendinger og handlinger f.eks. i form av bautaeer og minnesteiner ha sin helt naturlige plass her.

Heldigvis foreligger det allerede mye av denne dokumentasjonen som er ønskelig om virksomheten som skjedde her i fjellregionen i perioden 1940-1945. I min etterfølgende oversikt har jeg delt inn denne dokumentasjonen i følgende virksomhetsområder:

1. Lokal krigs- og okkupasjonslitteratur.
2. Minnesteiner og bautaeer fra krigshandlingene.
3. Hovedbaser for motstandsbevegelsen. (Sivorg/Milorg)
4. Museale samlinger.

Lokal krigs- og okkupasjonslitteratur

For undertegnede, som vokste opp og hadde sine grunnleggende ungdomsår i fjellregionen i disse fem krigs- og okkupasjonsårene, var det naturlig å fatte stor interesse for det som i etterkrigstida er skrevet om det som skjedde lokalt i disse årene. Etter fem lange år med en bevisst feilinformasjon og propaganda fra de daværende makthavere og bare spredte glimt og ryktespredning for det som skjedde i motstandsbevegelsen, var vi rett og slett sultne på riktig informasjon om det som hadde skjedd.

Jeg har derfor personlig med stor interesse lest følgende bøker og andre skriftlige framstillinger, som jeg håper finnes tilgjengelig i et hvert skolebibliotek og andre offentlige bibliotek i regionen:

1. Halvor Mjøen, Kvikne:
«Minner fra 1940-1945»
Snøfugl forlag, Melhus 1981
2. Viggo Stuedal :
«Militær motstand i
Folldalsområdet 1940 -45»
Ukjent forlag 1985.
3. Harald Reinertsen, Alvdal :
«Den lange vegen mellom to vårer».
Daglig liv og sivile/militære motstandsbevegelser i Alvdalsområdet 1940-1945.
Ugitt av historienemda i D.2603, Alvdal. Produsert av Smith Reklame, Tynset 1988.
4. Bjarne Grandum, Tynset :
«Fra felttog til frigjøring i Nord-Østerdal»
Et tilbakeblikk på den militære motstand i 1940-1945
Sollia forlag, Atnebua 1992.

5. John Midtdal, Tufsingdal :
«Tufsingdalen i krigens dager
1940 - 1945»
Hegland trykkeri, Flekkefjord 1995.
6. Jon Vegard Lunde, Lillehammer :
«Motstand og ikke motstand
1940-4 42»
Hjemmefronten på Hedemarken og i Østerdalen. Bind 1.
Bind 2, som vil omfatte årene 1943-1945, vil bli utgitt senere.
Eget forlag , Lillehammer 1998.
7. Kjell Bohlin m / flere, Røros:
(20 enkeltinnlegg hvorav 2 fra Os og Tolga)
«Ung på Røros under krigen»
Fjellheimen forlag, Røros 1998.
8. Musea i Nord-Østerdalen:
«Årbok for Nord-Østerdalen
1994/95»
2 artikler av Bjarne Grandum om krigen i Nord-Østerdalen 1940 og Mot fred og frihet 1945.
Hagen Offset as, Brumunddal 1995.
9. Tore Myre m/ flere, Os i Østerdalen:
«Unge osinger i krigsår»
23 bidragsyttere under felles redaksjon med beskrivelse av okkupasjonstida i Os kommune.
Fjellheimen Forlag, Røros 2000.
10. Arnfinn Haga :
«Den store flukten»
Cappelen forlag 2000.
Her omtales bl.a. den dramatiske flukten som landets lovlige statsledelse med konge og regjering i spissen måtte foreta fra tyskerene og nazistene i vårmånedene 1940. I vårt fylke endte denne ferden med bil på vanske-

lige veger i teleløsningen gjennom fjellregionen fra Drevsjø over Tynset, Alvdal og Folldal til Hjerkin. Herfra gikk ferden videre med tog til Dombås og Romsdalen den 13. april.

11. Gisle Grimsbu, Folldal :

« *Krig og okkupasjon i Folldal 1940 - 45* »

Utgitt av Folldal kommune 2001 med grafisk utforming av Infotek AS, Folldal.

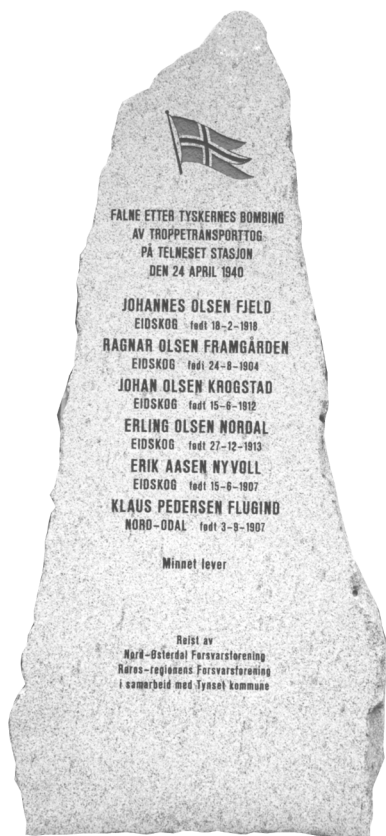
I flere av de bøkene som er nevnt ovenfor, er de samme hendene omtalt, men da de er skrevet ut fra situasjonen i den enkelte kommune er det det etter mitt syn bare verdifullt da beskrivelsene på denne måten blir supplert og utdypet. Uten at jeg har noen sikker kjennskap til det finnes det antakelig også flere bøker og andre skrifter som omtaler denne viktige delen av vår lokale historie. Når Folldal kommune, med sin omfattende motstand mot okkupasjonsmakten, nå er kommet på plass med den verdifulle beskrivelse i bok nr. 11 i tillegg til bok nr 2 som spesielt tok for seg den militære delen, så mangler det bare kommunene Tolga og Rendalen for at lista er komplett for hele regionen. Det ville vært fint om noen kunne utfylle oversikten med en tilsvarende beskrivelse også for disse to kommunene selv om begivenhetene her ofte hadde et annet fortegn.

Minnesteiner og bautaeer fra krigshandlingene

Krigshandlingene i 1940 fikk heldigvis ikke et slikt skadeomfang i fjellregionen som lenger sør i fylket vårt ved f.eks. bombingene av Elverum og Rena tettsteder. I ettertid får vi være spesielt glade for at det bare ble med trusselen om en tilsvarende skjebne for Røros Bergstad. Likevel fant det sted flere avgjørende trefninger som hadde stor betydning i å sinke framrykkningen av de tyske styrker nordover i fylket vårt. På flere av disse stedene er det prisverdig reist minnesteiner med innskrifning om hendelsen og navn på de falne. De holdes også i god hevd med bl.a. bekransninger på våre nasjonale minnedager av lokalbefolkningen.

Jeg har registrert følgende markeringer av slike krigshandlinger i regionen :

1. *Minnestein på kamppllassen den 23. april 1940 ved Lønnrusten i Rendalen langs Fv. 607 på østsida av Storsjøen.*
2. *Minnestein ved Telneset stasjon etter bombingene av et norsk troppetransporttog på stasjonen den 24. april 1940.*
3. *Minnestein ved Einunna bru i Alvdal langs Rv. 29 etter harde trefninger den 26. april 1940.*
4. *Minnestein ved Os kirke etter slaget på Os den 2. mai 1940 da bl.a. 8 gardsbruk ble brent ned som en hevnaakt fra tyskerne.*

Minnestein ved Telneset stasjon etter bombing av et norsk troppetransporttog på stasjonen den 24. april 1940.

Hovedbaser for motstandsbevegelsen (Sivorg/Milorg)

Motstanden i befolkningen mot den tyske okkupasjonsmakten og deres norske håndtlangere vokste seg etter hvert sterkere og sterkere. Dette gjaldt både den sivile delen (Sivorg) og den militære delen (Milorg). Da milorgkarene dukket opp i full offentlighet fredsvåren 1945, viste det seg at de var blitt en regulær del av det norske forsvaret, godt organisert, uniformert og utstyrt for eventuelle kamphandlinger. Heldigvis ble det ikke noe behov for

det, da avvepningen av okkupantene gikk fredelig for seg. Noe verre var nok den oppgaven de fikk i de forberedende tiltak med rettsoppjøret med våre egne overløpere, men stort sett gikk det også bra.

Situasjonen for motstandsbevegelsen under krigsårene var naturligvis en helt annen, da arbeidet måtte skje i det skjulte og hele tida i fare for angivere og arrestasjoner. Som ett av mange eksempler på det dette, kan nevnes at av de 4 distriktleiderne som Milorg D 26 Nord-Østerdalen hadde fra 1941 til 1945 ble de 3 første arrestert i tur og orden. Trass i dette viste det seg etter hvert at Fjellregionen med sine store fjellvidder og mange vanskelig tilgjengelige områder var godt egnet for en slik skjult form for motstandsarbeid. Dette ga bl.a. gode muligheter for mottak av flyslipp med både mannska-per utenfra, våpen og annet utstyr. I tillegg viste det særlig på slutten av krigen, at regionens lange grense mot Sverige ga gode muligheter ved kurrervirksomhet for heimestyrkene (Milorg) og flyktingeruter for de som av sikkerhetsgrunner måtte søke tilflukt over riksgrensen.

På dette grunnlaget ble det etablert flere baser for Milorgs virksomhet i regionen. De to største var følgende:

a) «Grebe» og «Grebe Red» hovedbaser i Alvdal vestfjell mellom Atndalen og Østerdalen. Førstnevnte var i virksomhet fra oktober til desember i 1943 og sistnevnte fra mars 1944 til januar 1945. Heimevernet har i ettertid markert denne basen med et treskilt med påskrift plassert på veggen til den hytta som ble brukt den gang.

b) «Celle Venus» hovedbase i Femundsmarka ved riksgrensen i Grøtådalen.

Dette var hovedbasen for all kurér- og transportvirksomhet mellom Norge og Sverige til Milorg distrikt D. 26 Nord-Østerdal. På slutten av krigen ble basen også oppholdssted for hele distriktsledelsen som måtte søke tilflukt hit etter de omfattende arrestasjoner ved angiveri og opprulling av viktige deler av organisasjonen høsten 1944. Distriktsledelsen var her bl.a. utstyrt med en egen radiosender for både mottak og sending av meldinger til overordnede myndigheter. I forhold til vårt moderne kommunikasjonssystem i dag var dette utsyret både tungt og vanskelig bruksmessig, men det gjorde sin uvurderlige nytte under datidens forhold. Meldingen om at krigen var over mottok karene fra Celle Venus under en rast ute på Femundsisen den 7. mai under heimturen. Samtidig så de at flagget gikk til topps på Jonasvollen på vestsida av innsjøen. Jonasvollen hadde spesielt i de siste krigsårene vært ett av de viktigste knutepunktene i transitt- og kurérruta mot Sverige over Femunden. Da det over radiosenderen ble bekreftet for dem at freden var et faktum, skildret en av karene senere dette øyeblikket så rørende på denne måten:

«Der stod vi – en flokk mannfolk som nesten ikke torde sjå på kvarandre- og slett ikke si noe, for vi ble så blanke i øynene.»

I tillegg til disse hovedbasene, ble det etablert en rekke mindre baser nærmere befolkningsentraene. Det gjaldt både å dekke behovet for lagring av våpen og utstyr, men også for midlertidige opphold under dekkoperasjoner for milorgpersonell. Spesielt

interessante baser i den forbindelse var de såkalte «Milorghulene» som var gravd ned i bakken og kamuflert for innsyn.

Slike jordhuler kan fortsatt være synlige i terrenget bl.a. på følgende steder:

- *Milorghulen ved Nøra i Os kommune.*

Den var plassert i ei bratt sandegg ved nåværende Rv. 28 og hadde foruten lagerplass også muligheter for gjemmedest for 5-6 personer.

- *Milorghulen i Tynsetbrekka i Tynset kommune.*

Den er plassert i en grusmorene langs nåværende Rv. 30 over til Tyllaldalen.

Museale samlinger

Den siste og kanskje en av de viktigste former for dokumentasjon av vår krigs- og okkupasjonshistorie ligger i de museale samlingene. På nasjonalt nivå har vi her:

«*Norges heimefrontmuseum*» på Akershus festning i Oslo.

Lokalt i regionen er det gledelig at det nå fra 1996 er etablert et eget: «*Okkupasjonsmuseum i Nord-Østerdal*».

Dette tiltaket er skjedd i regi av Nord-Østerdal Forsvarsforening sammen med Musea i Nord-Østerdalen og Tynset Bygdemuseum med samlinger i en egen bygning, «Okkupasjonsstua», som et ledd i de museale samlingene på Tynset. Okkupasjonsmuseet har allerede rukket å gi ut en smakfull brosjyre om sin virksomhet. Mye gjenstår imidlertid i utbyggingen av museet. Som et meget prisverdig samarbeidstiltak i regionen er det å håpe at samtlige kommuner i regionen slutter opp om

det også økonomisk. Museets fotosamlinger fra krigen og okkupasjonen utgjør ikke minst en viktig og helt uerstattelig del av dens virksomhet. Som det vil sees av illustrasjonene til denne oversikten, fungerer det meget bra i praksis.

Etterord

Som det vil sees av den oversikten jeg har søkt å framstille foran om fjellregionens krigs- og okkupasjonshistorie for perioden 1940-1945, foreligger det allerede en verdifull dokumentasjon av denne delen av vår nære fortid. Det mangler sikkert noe som ville være et verdifullt supplement, men slik jeg ser det ville det være et enda større framskritt om det kunne bli en mer strukturert samordning av hele materialet med henblikk på et mer forskningsmessig studium for klarlegging av historiske sammenhenger og bakenforliggende årsaker.

Jeg tenker i den forbindelse bl.a. på det beklagelige faktum at nazismens udemokratiske ideologi desverre hadde dype røtter i flere av våre bygder før krigen. Under krigen fikk den naturligvis ny næring til videre utvikling under de nye makthaverne. De fleste trodde ved frigjøringen i 1945 at denne ideologien var død og maktesløs for alltid. Dessverre viser utviklingen flere land bl.a. i Sverige og Østerrike at dette ikke er tilfelle. Visse tendenser i den senere tid til det samme i vårt eget land går dessverre i samme retning. Denne negative utvikling må vi bekjempe sammen med alle midler.

Det er derfor særdeles viktig at vår generasjon som opplevde siste krig

med all den grusomhet som nazismens ideologi førte med seg, makter å overføre til de nye generasjonene de erfaringer vi opplevde. Det beste våpen i denne kampen er åpenhet og tidsriktig informasjon basert på historiske fakta. I denne sammenheng inngår også fjellregionens krigs- og okkupasjonshistorie som en viktig del. Vår rakryggede og prinsippfaste Kong Håkon VII sa under krigen i mange av sine taler over BBC fra London til det norske folk, at når det hele var over måtte vi ikke glemme det som hadde skjedd. Vår store frihetsdikter Inger Hagerup sa det på sin måte i diktet *Aust-Vågøy* av mars 1941 etter et raid av okkupasjonsmakten på denne øya:

*De brente våre gårder.
De drepte våre menn.
La våre hjerter hamre
det om og om igjen.*

*La våre hjerter hugge
med harde, vonde slag
De brente våre gårder.
De gjorde det i dag.*

*De brente våre gårder
De drepte våre menn.
Bak hver som gikk i døden
står tusener igjen.*

*Står tusen andre samlet
i steil og naken tross.
Å, døde kamerater,
de kuer aldri oss.*

Arne Østgård, sivilingeniør,
vegsjef i Hedmark 1974-1996
Melkevegen 17, 2315 HAMAR.